

בקיומו' אלא בע"ז ויין נסך, ולא בשאר איסורי הנאה].

'שמא יחזור לסורו' — לקלקולו, כמו סורי הגפן נכריה (ירמיה ב, כא). או מענין סורו טמא. (עריטב"א. וצ"ב לפי זה הביטוי 'מפני שסורו רע', וכי יש קלקול רע וקלקול שאיננו רע. ויש מפרשים 'לסורו' — לשרשו וליסודו, לתחילת ענינו. ע' ריש ספר תקנת השבין, עמ' 4).

'וגר את הגר אינו לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים' — מה שלא תקנו לו לירש את אביו הגר, כשם שתקנו לו לירש את אביו הגוי — שני טעמים בדבר: א. כשהגר מת, מן הדין יש לכל אחד מישראל זכות בנכסים, הלכך לא תקנו חכמים להפקיע את זכות הישראל. ב. אין חשש שיחזור לסורו, כי כיון שאביו ישראל, לא תועיל לו חזרתו לקבל את ירושת אביו, מאחר ועל פי דין ישראל לא יתנו לו הירושה. וטעם זה אינו שייך אלא בזמן שידינו תקיפה ואין חוק הגויים שולט. (תוספות יום טוב — סוף שביעית. ובתורא"ש מובא הטעם השני בלבד).

*

הענקה

'איתא במדרשים: ומה רשעים שנמכרו בגנבתם אמר הקב"ה העניק תעניק, צדיקים שעושין רצונו של מקום על אחת כמה וכמה שיפרע להם הקב"ה שכר טוב. כי זאת משפט התורה, כאשר משלים עבודתו צריכין להעניקו, ומכל שכן כשמשלים האדם שליחותו בעולם הזה — יש לו הענקה. ויש פלוגתא בגמרא, חד אמר אם נתברך הבית בגללו מעניקין לו וחד אמר אפילו לא נתברך. ומסתמא הם שני מיני הענקה, למי שנתברך ולמי שלא נתברך. אף על פי כן, כל אדם עושה שליחות הבורא ית"ש בעולם. והגם כי היגיעה בעולם הזה השפל באה על ידי חטא הראשון, שמקום אדם הראשון היה בגן עדן — מכל מקום הרי אפילו מי שנמכר בגנבתו יש לו הענקה. והנה שבת הוא מעין עולם הבא, ולכן יש בו בחינת הענקה לבני ישראל, והוא בחינת נשמה יתרה לכל אחד כפי עבודתו בימי המעשה. וכמו שזכו בני ישראל אחר העבודה במצרים לקבלת התורה, שהיא גם כן הענקה, כמו כן בכל גלות, הגם שבאה על ידי החטאים, מכל מקום דין הענקה להם'. (שפת אמת — ראה תרנ"ט)

דף יח

הערות ובאורים בפשט

'ודלמא ישראל מומר שאני?!' — עשו נקרא 'ישראל מומר' לפי שבא מיצחק ורבקה, וגם נימול לשמונה [וזה דלא כמו שכתב החת"ס (יו"ד רמה) שעשו לא זכה להמול, לפי שהיה אדום שמסוכן למולו, ו'כמדומה דראיתי באיזה מקום בדברי רז"ל נגד זה'].
 סג

אמנם, רק הנולדים מיעקב ואילך, אי אפשר להם לעולם לצאת מידי יהדותם, שיעקב מיטתו שלמה, וכל זרעו שונים במהותם מזרע אחר עד שאי אפשר להם להתחלף עוד, אבל לעשו עוד היתה קיימת האפשרות לעקור אותה קדושת ישראל שהיתה לו בתולדה מאברהם ויצחק. (דברי סופרים לר"צ הכהן — כ, והאר"ך בזה בשאר כתביו. וע"ע בהגהות ריעב"ץ כאן ובספר פרשת דרכים א).
 מה שכתב אודות מילת עשו — ע' גם בשאגת אריה (מט) וחדושי הגר"ז על התורה (תולדות — בשם אביו) שעשו נימול, כי כשנולד עדיין לא נודע מי מזרעו של יצחק ויקרא על שם אברהם ומי יצא מכלל זרעו. ואולם בדעת זקנים מבעלי התוספות (ריש תולדות עה"פ ויצא הראשון אדמוני) מובא ממדרש שעשו לא נימול.

מכאן כתב הרמב"ן (ויקרא כד, י) להוכיח ששם 'ישראל' חל עוד קודם מתן תורה, מעת שבא אברהם אבינו בברית. והקשה על דברי 'הצרפתים' (ע' חזקוני שם) שקודם מתן תורה, ולד הבא מן הגוי וישראלית הולך אחר הזכר, כמו שאמרו (ביבמות עה:): באומות הלך אחר הזכר — והלא כאן משמע שחל שם 'ישראל' עוד מקודם לכן, כאמור.
 ויתכן לישב שיטת הצרפתים, שאמנם שם 'ישראל' חל מעת שבא אברהם בברית, וכבר נהג דין ירושה באותה אומה, ככתוב בקרא, ועל כן אין הוכחה מירושת עשו לבניו לשאר אומות, אך הדין המסוים שהולכים בישראל אחר האם, לא נתחדש אלא במתן תורה ולא קודם לכן (ע' אמת ליעקב. וע"ע במובא לעיל ג סע"ב לענין דיני קנינים לאברהם אבינו).
 ויש להקשות מאידך גיסא, לשיטת הרמב"ן; הלא עשו לקח נשים מבנות כנען, והרי אם הולד כמותה, הרי הוא נכרי לכל דבר ואם כן מוכח שהנכרי יורש את אביו דבר תורה. ויש לומר שודאי גירן קודם שנשא, כי הראה את עצמו בפני יצחק אביו להגון וישר. (כן כתב הרש"ש).
 והרמ"ע מפאנו (בספרו עשרה מאמרות — חקור הדין ב סו"פ כב) כתב, שלא אמרו 'ישראל מומר' אלא כדחיה בעלמא, ואינו לפי האמת.

יש בעברי שאין בעבריה... שהוא יוצא בשנים וביובל ובמיתת האדון... כגון שיעדה' — וקשה, הלא אמה שנתיעדה יוצאת במיתת האדון? ויש לומר, פעמים שאינה יוצאת במיתתו, כגון שיעדה לבנו, או כשמת ללא בנים ונזקקת ליבום אחיו (עפ"י תורי"ד ועוד).
 והרש"ש כתב שאכן בגרסת אותה ברייתא המובאת בספרי, המלים 'במיתת האדון' אינן מובאות. וכבר מבואר כן בתורא"ש. וכן כתב מדעתו בספר בית מאיר, שהתיבות הללו — טעות סופר, וכתב שצ"ל במקומן 'בגרעון כסף', ובוה יישב כמה תמיהות. (וע"ע ברשב"א מאירי הפלאה ומרומי שדה).

'כגון שיעדה' — ואין זו אוקימתא דחוקה, כי כן כוונת התנא; אותן יציאות שבעבד עברי הן מוחלטות ואין האדון יכול לעכב בשום ענין, באמה עבריה אינו כן, שהרי הרשות בידו לעכבן על ידי יעוד. (עפ"י תורי"ד)

'מכלל דעבד עברי נמכר ונשנה, והתניא בגנבתו... כיון שנמכר פעם אחת שוב אינו נמכר ונשנה...' — לא תירצו שמדובר בברייתא במוכר עצמו שהוא נמכר ונשנה — כי משמעות 'מה שאין כן בעברי' מורה שבכל סוג עבד אינו נוהג דין זה, ומשמע אף מכרוהו בית דין נמכר ונשנה. (עפ"י ריטב"א)
 מדויק לשון הריטב"א יש לשמוע קצת דלמאן דיליף 'שכיר שכיר', אף מוכר עצמו אינו נמכר ונשנה כמו מכרוהו בית

דין. וזהו דבר חדש. אך יש לדחות שכל דבריו אמורים רק בקושית הגמרא, אבל לפי התירוץ שאף מכרוהו בית דין משכחת לה נמכר ונשנה, שוב הדין כן גם במוכר עצמו. וכמבואר בהמשך הסוגיא שנקטו כן בפשיטות דהדר אזיל ומזבין נפשיה.

'בגניבתו ולא בזממו' — במסכת מכות (ב:) מבואר שגם כאשר אין מה לשלם לזה שהעידו עליו שגנב, וגם לעדים אין לשלם — אינם נמכרים לעבד, מגזרת הכתוב. [ומשמע שם לכאורה, שאם לאחד מהם יש ממון לשלם, אין צריך מיעוט, אלא מצד הסברה אינם נמכרים]. וכתב בספר מנחת חינוך (מב:) לא נתמעטו אלא על כך שאינם נמכרים, אבל אם יש להם ממון חייבים לשלם מדין כאשר זמם גם כאשר זה שהעידו עליו אין לו ממון, והיה נאלץ להמכר. (וע' דבר שמואל כאן).

ואף כשאין להם ממון, יש אומרים שהם לוקים משום לאו דלא תענה ברעך עד שקר. (ע' נמוקי יוסף ריש מכות; טור חו"מ לח. וע"ע: גבורת ארי ושיעורי ר' שמואל — ריש מכות. וע"ע במובא ביוסף דעת שם).

'אי הכי עבד עברי נמי נכפינהו לבני משפחה' — אף על פי שיש מקום לחלק; שם האב הוא זה שמכרה וראוי לכפותו, מה שאין כן בני משפחה — אף על פי כן, כיון שהניחוהו לבוא לידי כך, שלא סייעו לו קודם שמך ונאלץ להמכר לעבד, ראויים גם הם לכפותם. (מהרש"א, לפי פרש"י). ויש מפרשים 'בעל כרחיה דאב' — שוכפים את בני המשפחה להלוות מעות לאב וכופים את האב לכתוב שטר עליו לבני המשפחה. ומקשה, עבד עברי נמי — נכפה לבני המשפחה שילוו לו המעות ונכוף לעבד לכתוב שטר עליו לבני המשפחה (רמ"ה, מובא בתורא"ש). וקרוב לזה בתורי"ד (וע' גם בריטב"א): יכפו בני המשפחה את העבד, אם היו לו נכסים ומכר עצמו מפני שחס על נכסיו מלמכרם, יכופו אותו בני משפחה מפני פגמם, וימכרו מנכסיו ויפדוהו בעל כרחו. (וכתב לגרוס 'ניכפוניה בני משפחה').

ואם תאמר, מה מקום יש לכפות בני משפחה משום פגמם, אם הם עצמם אינו חשים לכך — יש לומר כגון שמקצתם עניים ומקצתם עשירים או כולם עשירים ומקצתם רוצים לפדות ומקצתם אינם רוצים, נכפה את המסרבים. (עפ"י ריטב"א)

(ע"ב) 'יש אם למסורת' — מלבד פרושי רש"י ותוס', נמצא לרבי זרחיה הלוי בעל 'המאור', פרוש אחר (בספר הצבא — על המידות שהתורה נדרשת בהן. מודפס בסוף ספר תמים דעים, בסי' רכה שם. ציין אליו בגליונות קהלות יעקב):

'אם למסורת' — יש לפרש את הכתוב על סמך תוספת במסורת שבעל-פה, (שעוברת ונמסרת מרב לתלמידו), כביכול להוסיף מלה בעל פה על הכתוב 'בפרשו בגדו בה. ולדעת הסובר 'יש אם למקרא' יש לדרוש את הכתוב כמות שהוא נקרא ממש, ללא תוספת במסורת.

'יעוד — נישואין עושה או אירוסין עושה' — אף על פי שמצות יעוד היא בכך שאומר לה 'הרי את מקודשת לי' או 'מאורסת לי' (כדלהלן יט:) — יש מקום לומר שנעשית לו נשואה מיד, שהרי כבר נכנסה לרשותו ולביתו, ואין חסר אלא קידושין, והרי עם קידושה היא ממילא נשואה. (וע' ב'חידושי הגר"ח על הש"ס' שהיעוד הוא מעשה לעצמו ואינו מעשה קדושין. ויש לסייע קצת לזה מדברי הפנ"י (ט:))

שחידש שאין האמה מתיעדת בביאה, ואף נסתפק (בקונטרס אחרון) לענין שטר. ומשמע שהיעוד אינו כלול בדין הקדושין הרגילים אלא דין לעצמו הוא. וע"ע בספר שערי ישר ז, טז ד"ה ומעתה; שבט הלוי ח"ה, קונטרס המצוות — כב). ולפי זה נראה שגם אם יאמר בפרוש שאינו מיעדה לשם נישואין אלא לשם אירוסין בלבד — לא אמר כלום, שאין הדבר תלוי בדעתו. וכן יש להוכיח קצת מהמשך הגמרא, שאלו ניתן להתנות כן, היה אפשר לדחות את הראיות שהביאו, שמדובר באופן כזה, שאמר בפרוש לארס ולא לינשא.

ציונים וראשי פרקים לעיון

'...כי ירשה לעשו נתתי את הר שעיר. ודלמא ישראל מומר שאני' — מובא בשם הגאונים (במרדכי כאן, תצב — בשם רב צמח גאון; שערי צדק ח"ד ש"ג כה — בשם רב נטרונאי; שו"ת הרשב"א ח"ז רצב — תשובת רב האי; ובשלטי הגבורים ובטור חו"מ רפג — בשם רב משולם. וע' בהגהות אשר"י), שהמומר אינו יורש את אביו. והכוונה כאן בגמרא, שעשו הוריש לבניו את הר שעיר, ולא שהוא עצמו קיבל בירושה. (כך הראונו מן השמים, דמשומד אינו יורש אביו ישראל, דכיון דמשומד הוא נפק ליה מקדושת ישראל ומקדושה דאברה' — לשון רב האי שבשו"ת הרשב"א שם). והראב"ה (מובא שם) חולק, לפי שישאל אע"פ שחטא — ישראל הוא. אלא שיש כח ביד חכמים להפקיע ממנו מדין 'הפקר בית דין'. ומשמע שלשיטת הגאונים, מדין תורה אין לו ירושה. וכן כתב מהרד"ך. (אבני מילואים קנו. וע"ע אבני נור יו"ד קכד; שיב, פב).

'בגנבתו ולא בכפילו... ולא בזממו' — כתבו הפוסקים שהוא הדין 'בגנבתו' — ולא בהלוואתו; כלומר בעל חוב שאין לו לשלם חובו, אין כופין אותו להשתכר למלאכה כדי לפרוע חובותיו. (ע' תשובות מיימוניות לספר קנין, ל; חו"מ צו, טו ובש"ך שם ובסי' שלג סקט"ו. ויש אומרים שאף על פי שאין כופין אותו על כך, מוטלת עליו החובה להשכיר עצמו כדי לפרוע חובותיו — ע' שער המשפט שם). ואף על פי שאינו מוכר עצמו לעבד ממש אלא לשכירות בלבד, קים להו שכל שהתמעט ממכירת עבד, פטור הוא גם משאר עבודה.

ואפילו לשיטת הסוברים (תוס' כתובות סג. ומובאת דעה זו ברמ"א אה"ע ע, ג). שחייב אדם להשכיר עצמו לעבודה בשביל מזונות אשתו, נראה דוקא בשיעבוד דאישות אמרו כן (כדכתיב בספר כתובה 'ואנא אפלה...'), שגם גופו משועבד לכך, וכמו שחייב עונתה הוא חיוב שבגופו, כן שעבוד של שארה וכסותה, מה שאין כן חובות דעלמא שאינם אלא חובת ממון.

ודוקא בחוב, אבל בשאר מצוות עשה, נראה שחייב להשכיר עצמו כדי להשיג מעות לקיימן. ואולם באופן שיש בדבר משום בזיון, יש לדון משום כבוד הבריות שדוחה מצות עשה ב'שב ואל תעשה' (חזון איש ב"ק כג, כח).

וע' בבאור הלכה (תרנו ד"ה אפילו), אם מחוייב אדם לחזור על הפתחים כדי לקיים מצות עשה. וע' בשו"ת שבט הלוי ח"ד סד, ושם כתב שגם לענין פרעון חוב אין חייב לחזור על הפתחים, ודלא כמהר"ם שיק. וע' בספר דבר שמואל — פסחים קיב.

לשון חכמים

'כיון שפירש טליתו עליה'

'ונראה לי דמזה יצא המנהג לכסות את הכלה בהינומא. וישר המנהג בקצת מקומות שגם החתן הולך עם הקרואים לכסותה. וטוב היה שהוא בעצמו יכסנה. ונראה, דזהו שאמרה רות ופרשת כנפך על אמתך — רצה לומר: כנפי כסותך. אבל נראה לי דפרישת בגד לא היה נהוג רק ביעוד הואיל דעד עתה היתה לו לאמה לכן נצרך להראות לה אות שמעתה היא לו לאשה, ומכסה אותה בבגדו להורות ששניהן שוין, מתכסין בכסות אחד כמנהג איש ואשתו. וכן רות שקראה את עצמה 'אמתו' לכן אמרה ופרשת כנפך על אמתך... (רש"ש).
ובתוס' רי"ד איתא: 'ואין זה לשון חופה אלא גם הקידושין נקראין כן, שמשעה שקידשה היא נקראת על שמו'. (וכיוצא בזה פירש הריטב"א, ע"ש).

'אם למקרא / למסורת'

יש לדקדק בלשון חכמים, מדוע נקטו 'אם למסורת' 'אם למקרא', ומאיך השתמשו בביטוי 'בנין אב' ? — נשאל על כך הרי"ף ז"ל (בשו"ת, א). ושם הסביר שמצאנו בלשון חז"ל, שבמקום שעושה אותו דבר עיקר, ללמוד ממנו דבר אחר, קורין אותו 'אב', כמו 'זה בנה אב' 'אבוהון דכולהו...'. ומה שאמרו 'אם למקרא' — הואיל ואין למדין ממנו לדברים אחרים, אלא להודיע על מה סומכין, על הקריאה או על המסורת, לכך קרא להם 'אם', שהקריאה אינה לשון זכר אלא לשון נקבה.

ויש מי שכתב על פי דברי רז"ל שהתואר 'אב' מתחיל כבר בעת ההריון (ע' מגילה יג. סנהדרין סט.), בניגוד ל'אם' שאינו אלא משעת לידה (סנהדרין צא.). הוה אומר: ה'אב' הוא מתייחס למוולד ממנו עוד בטרם בא לידי גילוי. ואילו ה'אם' אינה אלא על דבר שכבר יצא אל הפועל. אף כאן: 'בנין אב' — לימוד למקומות אחרים שאינם מפורשים, זהו לימוד המוליד 'בהעלם'; אבל 'אם למקרא ולמסורת' — כשהלימוד למקומו, שניכר ונגלה לפועל. (דובר צדק' לר"צ הכהן, נר מצוה' א. [וע"ע מה שכתב בספרו מחשבות חרוץ עמ' 39]. עוד בענין חלות שם 'אב' ו'אם', בעיבור או בלידה — ע' במובא ביוסף דעת סוטה מא:).

טעמים נוספים בדבר: ע' פרוש רבנו בחיי (וזאת הברכה); 'הליכות עולם'; שו"ת באר עשק (נט).

דף יט

'מהו שמיעד אדם לבנו קטן... אם כן מצינו אישות לקטן'...

מגדולי הפוסקים הקדמונים (ראב"ן מהרי"ק מהראנ"ח מהר"י מייניץ) דנו על אב שקידש אשה לבנו הקטן ללא ידיעתו, שמא יש ממש בקדושין אלו משום הדין 'זכין לאדם שלא בפניו'. והרבה נשאו ונתנו בדבר (ע' מהרי"ט אה"ע מא; אבני מילואים א,א; מג,ב; וש"פ שם; נודע ביהודה אה"ע סב ואילך; זרע אברהם טו, יז, ועוד. וע' בלשון הרמב"ם (יבום ו,ח) 'שאין להם אישות כלל'. ולכאורה משמע כן בפשטות דברי הגמרא בגטין פה. באיבעיא ד'חוץ מקידושי קטן' ע"ש).